

Dekoracje architektoniczne z okresu PRL-u na Rynku Kościuszki w Białymstoku¹

modus

prace z historii sztuki
art history journal
xxi, 2021

For English – see p. 191

GABRIELA CITKO

Choć dekoracje architektoniczne na Rynku Kościuszki w Białymstoku silnie wpisały się w tkankę miejskiej zabudowy i mają swoje miejsce w pamięci mieszkańców, nie doczekały się dotychczas szczegółowego opracowania. Dlatego też głównym celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie tego zespołu i uchwycenie jego wątków tematycznych i stylistycznych. Szczególnie istotną część rozważań stanowi próba umieszczenia omawianych dekoracji w kontekście podobnych zespołów, które w ramach powojennej odbudowy powstały w historycznych przestrzeniach takich miast jak Gdańsk, Warszawa, Lublin, Poznań i Olsztyn.

Obszar dzisiejszego Rynku Kościuszki od początku istnienia miasta spełniał ważne funkcje – w tym miejscu krzyżowały się lokalne trakty komunikacyjne². W ramach osiemnastowiecznej przebudowy reprezentacyjno-handlowemu placowi nadano trójkątny kształt, zbliżony do współczesnego, a na środku tej przestrzeni ulokowano budynek handlowy³. W XIX wieku barokową zabudowę zastąpiły kamienice czynszowe⁴. Podczas drugiej wojny światowej doszło do poważnych zniszczeń: w roku 1940 rozebrano budynek centralny⁵, a w 1944 wysadzono w powietrze zabudowę w pierzejach⁶. Po wojnie zapadła decyzja o odtworzeniu wcześniejszego układu urbanistycznego, przebito jedynie pierzeję południową w celu połączenia ulic Legionowej i Sienkiewicza⁷. Zrekonstruowane zostały również Dom Sióstr Szarytek, tak zwana Zbrojownia, budynek kamienicy

1 Niniejszy artykuł jest skróconą i przeredagowaną wersją pracy licencjackiej obronionej w Instytucie Historii Sztuki UJ pod kierunkiem prof. dr hab. Wojciecha Bałusa w roku 2017.

2 A. Oleksicki, *Rynek w Białymstoku – przeszłość i czasy obecne*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Białostockiego”, 3, 1997, s. 19.

3 Ibidem, s. 24.

4 Ibidem, s. 30.

5 Ibidem.

6 Ibidem, s. 31.

7 Historia powojennej odbudowy została opisana przez Sebastiana Wichra (*Życie architektury. Życie i twórczość Stanisława Bukowskiego [1904–1979]*, Białystok 2009).

mieszkańskiej z XVIII wieku oraz tak zwany ratusz w centrum placu⁸. Reszcie wzniesionej wówczas zabudowy nadano proste formy, częściowo modernistyczne, częściowo zaś historyzujące. W latach siedemdziesiątych XX wieku elewacje kilkunastu budynków znajdujących się w północnej, zachodniej i południowej pierzei Rynku Kościuszki zostały ozdobione sgraffitami, polichromiami i mozaikami o różnorodnej tematyce i formie, zaprojektowanymi i wykonanymi przez grupę białostockich artystów-plastyków. Dekoracje te doskonale wpisały się w kontekst zarówno modernistycznej, jak i socrealistycznej zabudowy Rynku. Jednakże przez kilkadziesiąt lat niektóre z nich uległy częściowemu lub całkowitemu zniszczeniu, a niekiedy zatarta została także oryginalna kolorystyka⁹. Dopiero w roku 2008 zespół wpisano do rejestru zabytków¹⁰.

Dotychczas jako datę powstania omawianych dekoracji przyjmowano w literaturze przedmiotu rok 1973, w którym to w Białymstoku odbyły się Dożynki Centralne. Informacja ta została podana przez autorki kart inwentarzowych Joannę Kotyńską Stetkiewicz i Barbarę Cichońską¹¹, a następnie powtórzona przez twórców przewodnika *Ładniej? PRL w przestrzeni miasta. Białostocka architektura z lat 1945–1989*¹², autorów *Katalogu Zabytków Sztuki*¹³ oraz Jakuba Lewickiego¹⁴. Odmienne zdanie przedstawiła Marta Pietruszko¹⁵, która jedynie dekorację przy Rynku Kościuszki 7 zadatowała na rok 1973, pozostałe natomiast na 1974 (kamienice przy Rynku Kościuszki 5A, 13 i 17 oraz przy ul. Suraskiej 2), a nawet na 1975 (kamienica przy Lipowej 1). Autorka zaznaczyła przy tym, że nie udało się ustalić dokładnej daty powstania dekoracji przy Rynku Kościuszki 3. Pietruszko za podstawę swojego datowania przyjęła fotografie archiwalne autorstwa Romana Sieńki oraz relacje twórców dekoracji.

- 8 Budynek potocznie nazywany jest ratuszem, jednakże nigdy nie pełnił funkcji administracyjnych, a jedynie handlowe.
- 9 Zniszczona została dekoracja na jednej z fasad Rynku Kościuszki 17. Oglądając archiwalne fotografie Rynku Kościuszki, można dostrzec, że kolorystyka fasad przy Rynku Kościuszki 13 była bardziej kontrastowa, jednakże brak dobrej jakości materiałów fotograficznych nie pozwala na wyciąganie na tej podstawie daleko idących wniosków.
- 10 Informacja pochodzi z kart inwentarzowych dekoracji; zob. niżej przyp. 11.
- 11 Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Białymstoku (dalej: WUOZ-B), B. Cichońska, Karta inwentarzowa: Mozaika – Biesiady przy stole, 2007; eadem, Karta inwentarzowa: Sgraffito – 4 medaliony na tle litery „A”, 2007; eadem, Karta inwentarzowa: Sgraffito – Monety Polskie, 2007; J. Kotyńska-Stetkiewicz, Karta inwentarzowa: Polichromia – Nadanie Białemustokowi praw miejskich magdeburskich w 1749 roku, 2007; eadem, Karta inwentarzowa: Sgraffita – dekoracje geometryczno-figuralne (z motywem postaci konia), 2007; eadem, Karta inwentarzowa: Sgraffita – dekoracje geometryczno-figuralne (z przedstawieniami prac w polu), 2007; eadem, Karta inwentarzowa: Sgraffita – dekoracje geometryczno-figuralne (z przedstawieniami zawodów), 2007; eadem, Karta inwentarzowa: Sgraffito – kompozycje geometryczno-figuralne. Uzbrojeni wojowie, 2007; eadem, Karta inwentarzowa: Sgraffito – kompozycje geometryczno-figuralne. Głowy z profilu w epokowych nakryciach, 2007; eadem, Karta inwentarzowa: Sgraffito – Herby, 2007.
- 12 *Ładniej? PRL w przestrzeni miasta, Białostocka architektura lat 1945–1989*, red. K. Niziołek, R. Poczykowski, Białystok 2009, s. 23.
- 13 *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, red. M. Kałamajska-Saed, s. n., t. 12: *Województwo Podlaskie (Białostockie)*, red. A. Oleńska, M. Zgliński, z. 2: *Miasto Białystok*, Warszawa 2015, s. 9–12.
- 14 J. Lewicki, *O nowy wygląd miasta odbudowanego – rola nowych dekoracji fasad w kreacji wartości miast odbudowanych po 1945 r. Kreacja i konserwacja. Materiały Krajowej Konferencji z okazji 35-lecia wpisu Starego Miasta w Warszawie na Listę światowego dziedzictwa UNESCO Warszawa, 24–25.09.2015r.*, red. A. Jagiellak, P. Świątek, Warszawa 2015, s. 225.
- 15 M. Pietruszko, *Artystyczne drapanie – szlakiem białostockich sgraffit*, „Ananke”, 1–4 (90–93), 2018, s. 64–77.

Mimo że w świetle najnowszych ustaleń prace dekoratorskie rozłożone były na kilka lat, Dożynki Centralne należy uznać za wydarzenie inauguracyjne całej akcji. Wskazywałyby na to wzmianki w dokumentach związanych z procesem przygotowań miasta do uroczystości. We *Wstępnym projekcie zagospodarowania plastycznego miasta Białegostoku na uroczystości dożynek*, opatrzonym datą 15 grudnia 1972 roku, w punkcie drugim jest mowa o uporządkowaniu pod względem estetycznym głównych tras i miejsc imprezy dekoracjami o charakterze trwałym poprzez „ozdobienie szczególnych miejsc o znaczeniu urbanistycznym takimi technikami jak mozaika, sgraffito «al fresco», malarstwo ścienne, płaskorzeźba w dowolnej interpretacji artystycznej»¹⁶. Natomiast w opisie *Koncepcji dekoracji wyodrębniających się punktów miasta, takich jak ronda i place, dekoracją okolicznościową związaną z imprezą dożynkową organizowaną w Białymstoku* autorstwa Zygmunta Ciesielskiego i Jerzego Zinkowa podkreślono, że: „Rynek Kościuszki, jako położony w centrum miasta, a z racji na swe położenie i związaną z nim tradycję, zasługujący na szczególne zainteresowanie przyjezdnych poza terenem uroczystości dożynkowych i Wystawy Rolniczej, proponujemy potraktować w sposób szczególnie bogaty”¹⁷.

Postępy w przygotowaniach miasta do uroczystości relacjonowała prasa codzienna. W sierpniu 1973 roku w „Gazecie Białostockiej” ukazała się seria artykułów na ten temat, w których zamieszczono między innymi zdjęcia dokumentujące prace przy sgrafficie z monetami przy Rynku Kościuszki¹⁸ czy gotowe już sgraffito przy Alei 1 Maja 32 (obecnie Józefa Piłsudskiego), przedstawione jako udana realizacja w ramach dożynkowej akcji dekoratorskiej¹⁹. Ponadto podkreślono, że do prac plastycznych zostali zatrudnieni plastycy nie tylko z Białegostoku, ale też z Warszawy, a także pięciu studentów uczelni artystycznych²⁰.

Omawiane dekoracje znajdują się na ścianach budynków w północnej, zachodniej i południowej pierzei Rynku Kościuszki, pod adresami Rynek Kościuszki 3, 5A, 7, 13, 17, Suraska 2 oraz Lipowa 1. Zostały zaprojektowane przez grupę białostockich artystów-plastyków, do której należeli: Dorota i Jerzy Łabanowscy, Stefan Rybi, Albin Sokołowski, Wiesław Jurkowski, Krzysztof Tur i Wiktoria Tołoczko-Tur. Wykonano je w technice sgraffita, mozaiki oraz malarstwa ściennego.

Budynek przy Rynku Kościuszki 7 (il. 1, 2), ulokowany w pierzei północnej, został wzniesiony w połowie lat pięćdziesiątych według projektu Jana Krutula²¹. Stefan Rybi i Albin Sokołowski w roku 1973 udekorowali elewacje frontową i boczną dwubarwnymi sgraffitami wykonanymi w tynku wapienno-cementowym z dodatkiem pigmentów²². Znajdują się one na wysokości pierwszej i drugiej kondygnacji, w przestrzeniach pomiędzy lizenami dzielącymi elewacje, a także w środkowej, wyższej części budynku. Swoją formą naśladują ścięte i zaokrąglone na końcach płyciny oraz obramienia okien. W przestrzeniach pomiędzy odpowiadającymi

16 Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej: APB), Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 4/152/0/6/1366, Konkursy, obchody, rocznice, festiwale, wystawy, pokazy.

17 APB, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku, sygn. 4/1070/0/11/1322, Materiały dotyczące przebiegu i przygotowań Centralnych Dożynek w Białymstoku.

18 p, *Dożynki już za 10 dni! Tempo! Tempo!*, „Gazeta Białostocka”, nr 231, 23 sierpnia 1973, s. 4.

19 p, *To nam się podoba*, „Gazeta Białostocka”, nr 238, 30 sierpnia 1973, s. 4.

20 p, *Białystok szykuje się na przyjęcie dożynkowych gości*, „Gazeta Białostocka”, nr 239, 31 sierpnia 1973, s. 1.

21 *Katalog Zabytków Sztuki*, s. 9.

22 WUOZ-B, B. Cichońska, Karta inwentarzowa: Sgraffito – Monety Polskie.

1. Budynek przy Rynku
Kościuszki 7. Fot. Gabriela
Citko

2. Budynek przy Rynku
Kościuszki 7, detal. Fot. Ga-
briela Citko

sobie oknami poszczególnych kondygnacji umieszczono także prostokątne plakietki, a w nich medaliony z przedstawieniami monet z różnych okresów historycznych w porządku chronologicznym²³. Na elewacji bocznej znajdują się wyobrażenia awersów monet piastowskich: denara Mieszka I, denarów Bolesława Chrobrego, brakteatu Bolesława Krzywoustego, brakteatu Bolesława Wstydlivego, dukata Władysława Łokietka i denara koronnego Władysława Jagiełły. Na elewacji frontowej umieszczono przedstawienia grosza krakowskiego Kazimierza Wielkiego, półgrosza litewskiego Aleksandra Jagiellończyka, dukata koronnego Zygmunta I Starego, trojaków koronnego i litewskiego Zygmunta III, czworaka litewskiego Zygmunta Augusta, półkopka litewskiego Zygmunta Augusta, talara koronnego Stefana Batorego, nierozpoznanej monety z insygniami królewskimi, szóstaka koronnego Jana III i grosza koronnego Stanisława Augusta²⁴. Forma tych wyobrażeń z jednej strony nawiązuje do historii, z drugiej zaś podkreśla wertykalne podziały budynku, natomiast tematyka sygnalizuje funkcję gmachu, który mieści siedzibę banku.

Pierzeja zachodnia ma kształt łuku i składa się z pięciu kamienic pod adresami Lipowa 1, Rynek Kościuszki 17 oraz Suraska 2. Budynki te zostały wzniesione w połowie lat pięćdziesiątych XX wieku według projektu Stanisława Bukowskiego²⁵.

Dekoracja sgraffitowa i polichromia elewacji kamienicy przy Lipowej 1 (il. 3, 4) zostały wykonane w roku 1975 przez Krzysztofa Tura i Wiktorię Tołłoczko-Tur według projektu tego pierwszego²⁶. Fasadę ciągnącą się w głąb ulicy Lipowej pokrywa sgraffito złożone ze scen figuralnych związanych z tematyką astrologiczną, które wyznaczają

3. Budynek przy ul. Lipowej 1. Fot. Gabriela Citko

23 Ibidem.

24 Ibidem.

25 *Katalog Zabytków Sztuki*, s. 11.

26 M. Pietruszko, *Artystyczne Drapanie*, s. 70.

4. Budynek przy ul. Lipowej 1, detal. Fot. Gabriela Citko

pionowe podziały elewacji, oraz kompozycji abstrakcyjnych z dwubarwnych trójkątów pomiędzy otworami okiennymi pierwszego i drugiego piętra. W scenach figuralnych ukazano motywy zaczerpnięte ze świata natury oraz symbole znaków zodiaku opatrzone podpisami w języku łacińskim. Od strony zachodniej w kierunku Rynku przedstawione zostały kolejno: kompozycja z ptakami (na ścianie szczytowej od strony północnej); Skorpion i Strzelec; Waga i drzewo z owocami; Panna oraz instrumenty muzyczne (gitarra i lutnia); Rak, Lew, a pod tym ostatnim Słońce; Byk i Bliźnięta; kompozycja z drzewem, kwiatami i ptakiem; Baran, powyżej którego znajduje się wyobrażenie drzewa, a poniżej motyw liściasty; Ryby i płynący statek; Koziorożec i Wodnik. Forma dekoracji jest uproszczona i zgeometryzowana, a linearne, wyraźnie oddzielone od siebie kształty budzą skojarzenia z odbitkami graficznymi.

Pod tym samym adresem, na narożnym budynku (il. 5), w którym znajdował się sklep Ratuszowy, umieszczona została jeszcze jedna dekoracja, również wykonana przez Krzysztofa Tura i Wiktorię Tołłoczko-Tur między rokiem 1974 a 1975²⁷. Została umiejscowiona w płycinach pomiędzy lizenami wyznaczającymi podziały elewacji i składa się z wici roślinnych oraz usytuowanych pomiędzy oknami pierwszego i drugiego piętra plakiet z przedstawieniami zwierząt. Na plakietach od strony ulicy Lipowej ukazano stylizowane ptaki w otoczeniu roślin, nadając im dekoracyjną formę za pomocą miękkich, finezyjnie zawijających się linii. Na grupę od strony Rynku składają się natomiast bardziej uproszczone wyobrażenia żubra, jelenia, dzika i łosia, ujęte na abstrakcyjnym, geometrycznym tle.

Trzy kamienice pod wspólnym adresem Rynek Kościuszki 17 zostały udekorowane w roku 1974 roku przez Dorotę i Jerzego Łabanowskich²⁸. Dekoracja pierwszego budynku od strony północnej nie zachowała się²⁹, jednak na dostępnej dokumentacji fotograficznej można zauważyć przedstawienia figuralne pomiędzy oknami oraz

27 Ibidem.

28 Ibidem, s. 69.

29 Obecnie w tym miejscu znajduje się nowa dekoracja, która nawiązuje do tej z czasów PRL-u.

5

6

szeroki pas ze zwiokrotnionym motywem trzech połączonych liter „X” w zróżnicowanych wariantach kolorystycznych i datą „1974”³⁰. Ten pierwszy element dekoracji zinterpretowano jako liczbę 30 w zapisie rzymskim, uznając jego zastosowanie w połączeniu z datą roczną za formę upamiętnienia obchodzonego wówczas trzydziestolecia PRL-u³¹.

Środkową kamienicę (il. 6), w której od końca lat pięćdziesiątych xx wieku mieściła się księgarnia Antykwariat³², zdobi pokrywające całą elewację sgraffito złożone z zaoblonych, kwadratowych pól z przedstawieniami litery „A” w różnych wariantach typograficznych używanych od czasów najdawniejszych do współczesności. Ponadto, pomiędzy otworami okiennymi umieszczono także cztery medaliony

5. Budynek przy ul. Lipowej 1, widok od strony Rynku Kościuszki. Fot. Gabriela Citko

6. Budynek przy Rynku Kościuszki 17, część środkowa. Fot. Gabriela Citko

30 M. Pietruszko, *Artystyczne drapanie*, s. 69.

31 Ibidem.

32 WUOZ-B, B. Cichońska, Karta inwentarzowa: Sgraffito – 4 medaliony na tle litery „A”

7. Budynek przy Rynku Kościuszki 17, część południowa. Fot. Gabriela Citko

8. Budynek przy Rynku Kościuszki 17, część południowa, detal. Fot. Gabriela Citko

z popiersiami *en face*: Anny z Sapiehów Jabłonowskiej (1728–1800), Adriana Krzyżanowskiego (1788–1825), Krystyna Szyrmy Lacha (1790–1866) i Antoniego Wagi (1799–1890). Postaci przedstawiono w sposób realistyczny, oddający ducha epoki, w której żyły, w strojach odpowiadających panującej wówczas modzie.

Trzecią kamienicę – pod numerem 17 (il. 7, 8) – w której zlokalizowana była kawiarnia Chwileczka³³, zdobią cztery mozaiki ukazujące biesiady przy stole. Przedstawienia te umieszczono pomiędzy oknami drugiej i trzeciej kondygnacji. Każda z mozaik w sposób uproszczony wyobraża grupę pijących lub jedzących postaci zasiadających dookoła suto zastawionego stołu. Na kompozycję poszczególnych scen składają się płaskie kształty obwiedzione konturem, a gama kolorystyczna jest zawężona.

Zachodnią pierzeję Rynku zamyka od strony południowej kamienica pod adresem Suraska 2 (il. 9), na której elewacjach Sławomir Chudzik w roku 1974

33 wUOZ-B, B. Cichońska, Karta inwentarzowa: Mozaika – Biesiady przy stole.

9. Budynek przy ul. Suraskiej 2. Fot. Gabriela Citko

zrealizował dekorację sgraffitową³⁴. Na ścianie od strony Rynku Kościuszki, pomiędzy lizenami wyznaczającymi podziały elewacji, znajdują się dekoracyjne wicie roślinne tworzące obramowania otworów okiennych pierwszego i drugiego piętra. Wicie o analogicznej formie, choć tym razem ulokowane pomiędzy oknami, widoczne są także od strony ulicy Suraskiej. Towarzyszą im dwie prostokątne plakietki przedstawiające pracę na roli i pejzaż wiejski. W pustej, narożnej przestrzeni znajduje się dodatkowo okazałe profilowe popiersie Jana Krzysztofa Kluka w okrągłym kartuszu z ornamentycznym obramowaniem. Ozdobne formy zarówno girland roślinnych, jak i obramowania portretu nawiązują do form historycznych. Natomiast sceny o tematyce wiejskiej można powiązać formalnie ze sztuką ludową i ludowymi wycinankami.

W południowej pierzei Rynku Kościuszki udekorowane zostały jedynie trzy kamienice o wspólnym adresie Rynek Kościuszki 13. Ich dwubarwna dekoracja sgraffitowa została zaprojektowana i wykonana przez Wiesława Jurkowskiego³⁵ w roku 1974³⁶. Także i tutaj umieszczono ją pomiędzy lizenami dzielącymi elewację – otwory okienne pierwszego i drugiego piętra zyskały ramy utworzone z różnych figur geometrycznych, a w przestrzeniach między odpowiadającymi sobie oknami obu kondygnacji wykonano plakietki z wpisanymi w nie owalnymi, a w środkowym budynku okrągłymi polami, zawierającymi przedstawienia figuralne. Te ostatnie, na pierwszej kamienicy od strony zachodniej (il. 10), obejmują rozmaite sceny rodzajowe: parę żniwiarzy ze snopkami w dłoniach, myśliwego z łukiem mierzącego do zająca, sadownika zbierającego owoce do kosza, rybaka z sieciami oraz pszczelarza przy ulach, z których wylatują owady. W analogicznych polach w następnej kamienicy (il. 11, 12) zostały przedstawione sylwetki koni w nienaturalnych, stylizowanych pozach. Płyciny na

34 *Katalog Zabytków Sztuki*, s. 11.

35 WUOZ-B, J. Kotyńska Stetkiewicz, Karta inwentarzowa: Sgraffita – dekoracje geometryczno-figuralne (z motywem postaci konia); eadem, Karta inwentarzowa: Sgraffita – dekoracje geometryczno-figuralne (z przedstawieniami prac wiejskich); eadem, Karta inwentarzowa: Sgraffita – dekoracje geometryczno-figuralne (z przedstawieniami zawodów).

36 M. Pietruszko, *Artystyczne drapanie*, s. 68.

10. Budynek przy Rynku Kościuszki 13, część zachodnia. Fot. Gabriela Citko

11. Budynek przy Rynku Kościuszki 13, część środkowa. Fot. Gabriela Citko

elewacji ostatniego budynku (il. 13) zdobią wyobrażenia reprezentantów różnych zawodów: tkaczki, kowala, drwali, garncarza, rolnika. Zarówno schematyczne, uproszczone sceny figuralne, jak i rytmiczne, geometryczne obramowanie można powiązać ze sztuką ludową. Nowocześniejsze formy nadano sylwetkom koni – ekspresyjnym, zdeformowanym, przedstawionym w sposób ocierający się o abstrakcję.

Dekoracja kamienicy przy Rynku Kościuszki 5A (il. 14, 15) znajduje się na elewacjach od strony ulicy Sienkiewicza oraz samego Rynku i została wykonana przez Stefana Rybiego w roku 1974³⁷. Na tej pierwszej przedstawiono dwie grupy postaci, pomiędzy którymi został umieszczony rozwinięty zwój z maskaronem pośrodku dolnej krawędzi. Na tym stylizowanym arkuszu widnieje napis NADANIE PRAW MIEJSKICH A.D. 1749, upamiętniający moment przyjęcia przez Białystok prawa magdeburskiego.

³⁷ Ibidem, s. 67.

12

13

14

15

Postaci mają na sobie historyczne kostiumy o uproszczonych formach. Proporcje ciała są zaburzone, a całość przedstawienia potraktowana schematycznie. Mężczyzn ukazano w kontuszach i żupanach. Jeden z wyobrażonych szlachciców trzyma w rękach buławę i zwój, inny opiera rękę o szablę. Wśród przedstawionych postaci znajdują się również duchowny, kobieta w błękitnej sukni obszytej gronostajem oraz dama w czerwonej sukni. Dekoracja elewacji od strony Rynku jest znacznie bardziej podporządkowana architekturze. Składają się na nią wyróżnione kolorem tynku i naśladowujące płyciny pionowe pasy wokół okien pierwszej i drugiej kondygnacji. W ramach tego pasowego układu dekoracji, pod oknami parteru oraz pomiędzy otworami okiennymi obu kondygnacji wydzielono prostokątne pola o wklęsłych narożnikach. W tych usytuowanych niżej umieszczono maskarony, w górnych natomiast kartusze herbowe, na których widnieje dziewięć herbów: podtrzymywany przez dwie postacie, pochodzący z odcisku pieczęci miejskiej z pierwszej połowy XVII wieku Ogończyk

12. Budynek przy Rynku Kościuszki 13, część środkowa, detal. Fot. Gabriela Citko

13. Budynek przy Rynku Kościuszki 13, część wschodnia. Fot. Gabriela Citko

14. Budynek przy Rynku Kościuszki 5A. Fot. Gabriela Citko

15. Budynek przy Rynku Kościuszki 5A, widok od strony ul. Sienkiewicza. Fot. Gabriela Citko

16. Budynek przy Rynku Kościuszki 3. Fot. Gabriela Citko

Piotra Wiesiołowskiego – z orłem w polu i zwieńczony koroną, Łabędź Jakuba Raczki Tabutowicza, Trzy Orły Czarneckich, Gryf Branickich, Ciołek Poniatowskich, Gryf z inicjałami Jana Klemensa Branickiego, a także herby Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz miasta Białegostoku³⁸.

Dom na Rynku Kościuszki 3 (il. 16, 17) powstał w latach sześćdziesiątych XX wieku³⁹. Sgraffita o tematyce wojskowej na elewacji frontowej od Rynku Kościuszki i bocznej od strony wschodniej zaprojektowali i wykonali Dorota i Jerzy Łabanowscy⁴⁰. Na elewacji bocznej mieści się trójwarstwowe, trójbarwne sgraffito⁴¹, na którym w pięciu strefach, obramionych geometryczną, składającą się z prostokątów bordiurą, przedstawiono wyobrażenia polskiej konnicy i piechoty z różnych okresów historycznych, którym towarzyszą dwa kartusze z Orłem Białym. Na elewacji frontowej budynku, w pionowych pasach pomiędzy otworami okiennymi umieszczono wzory geometryczne złożone z nakładających się na siebie różnobarwnych prostokątów. Natomiast w polach pomiędzy oknami pierwszej, drugiej i trzeciej kondygnacji znajdują się otoczone składającą się z prostokątów bordiurą medalliony z profilowymi przedstawieniami głów w wojskowych nakryciach z różnych epok historycznych, w tym w hełmie piastowskim, saladzie, przyłbicach z XIV–XVI wieku, nakryciach głowy żołnierza napoleońskiego, kanoniera artylerii, muszkietera z pierwszej połowy XVII wieku oraz kosyniera, a także w rogatywce i hełmie z czasów drugiej wojny światowej⁴². Choć tematyka tej dekoracji jest silnie związana z historią, styl został mocno uproszczony.

Najważniejszą grupę przedstawień na Rynku Kościuszki tworzą te odnoszące się do dziejów miasta bądź całego Podlasia. Historia reprezentowana jest w nich przez sceny wprost nawiązujące do wydarzeń istotnych dla Białegostoku, takich jak

38 WUOZ-B, J. Kotyńska Stetkiewicz, Karta inwentarzowa: Sgraffito – Herby.

39 *Katalog Zabytków Sztuki*, s. 10.

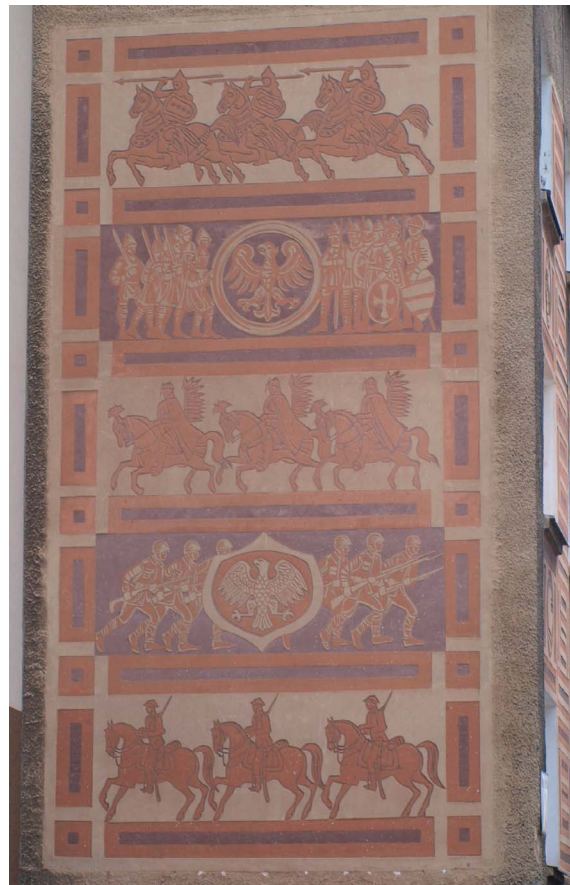
40 *Ibidem*.

41 *Ibidem*.

42 *Ibidem*.

nadanie praw miejskich, a także przez portrety postaci zasłużonych dla regionu i motywy heraldyczne. Zainteresowanie lokalną historią widać w okresie powstania dekoracji także w regionalnej prasie, szczególnie w wydawanym od roku 1965 miesięczniku kulturalnym „Kontrasty”, w którym w roku 1970 jako ilustracje do artykułu zatytułowanego *Herb z wyboru* zaprezentowano przedstawienia tych samych herbów, którymi kilka lat później ozdobiono kamienicę przy Rynku Kościuszki⁴³. W roku 1972 w czasopiśmie tym przybliżono także sylwetki Adriana Krzyżanowskiego⁴⁴ i Krystyna Szyrmy Lacha⁴⁵, podkreślając ich zasługi w rozpowszechnianiu wiedzy i popularyzacji kultury polskiej, a także ich związek z ludnością wiejską, choć w przypadku każdej z dwóch wspomnianych postaci miał on inny charakter – Krzyżanowski był zaangażowanym społecznikiem, a Szyrma Lach sam uzyskał awans społeczny. Sportretowany został wreszcie także Jan Krzysztof Kluk, którego doceniono za propagowanie wiedzy przyrodniczej, postępowość w myśleniu o ochronie przyrody i pomnażaniu jej zasobów, a także postawę patriotyczną⁴⁶. Punktem odniesienia dla doboru postaci, których wizerunki wykorzystano w dekoracji na Rynku Kościuszki, są również treści akcentowane w wydawnictwach turystycznych z lat 1972 i 1977 autorstwa Ryszarda Kraśko, który podkreślał rolę Jakuba Raczki-Tabutowicza herbu Łabędź i jego potomków jako założycieli piętnastowiecznego grodu nad rzeką Białą⁴⁷ czy też Piotra Wiesiołowskiego herbu Ogończyk, przodka fundatorów białostockiego kościoła⁴⁸. Szczególnie podkreślane było także znaczenie Jana Klemensa Branickiego i jego finansowego wkładu w uświetnianie miasta⁴⁹.

Obok przedstawień odnoszących się do historii lokalnej, w omawianych dekoracjach występują również nawiązania do dziejów całego kraju, takie jak monety z wizerunkami dawnych władców, przedstawienia historycznych polskich formacji wojskowych czy motyw „XXX” odwołujący się do trzydziestolecia PRL. Do chętnie wybieranych tematów należała także natura, co znalazło wyraz w sięgnięciu po wyobrażenia zwierząt występujących na Podlasiu, szczególnie w pobliskich puszczach. Z przyrodą wiążą się także znaki zodiaku i przedstawienia astrologiczne. Część wykorzystanych motywów odwołuje się również do tradycji rolniczych oraz roli wsi. Uwypuklanie tego typu treści można wiązać z państwowotwórczym charakterem sztuki ludowej w PRL-u, wynikającym z jej rodzimego pochodzenia – ukazywanie

17. Budynek przy Rynku Kościuszki 3, ściana boczna. Fot. Gabriela Citko

43 A. Sztachelska, *Herb z wyboru*, „Kontrasty”, 3, 1970, nr 7, s. 18.

44 H. Kosieradzki, *Niósł naukę między lud wiejski*, „Kontrasty”, 5, 1972, nr 6, s. 23.

45 A. Sztachelska, *Ambasador polskości*, „Kontrasty”, 5, 1972, nr 9, s. 30.

46 K. Uszyński, *Rad bym kraj ten widzieć uszczęśliwiony*, „Kontrasty”, 4, 5, 1971, nr 5, s. 10; B. Czeczuga, *Od Kluka do U'Thanta*, „Kontrasty”, 6, 1971, nr 8, s. 5.

47 R. Kraśko, *Białystok. Informator Turystyczny*, Kraków 1972, s. 8–10; idem, *Białystok*, Warszawa 1977, s. 5–6.

48 Idem, *Białystok. Informator*, s. 11–12.

49 Ibidem, s. 14.

owych treści w tradycyjnej formie miało dużą siłę oddziaływania na społeczeństwo, a zwłaszcza tych jego przedstawicieli, którzy pochodzili ze wsi⁵⁰.

Forma dekoracji na Rynku Kościuszki jest dość tradycyjna. Chociaż znajdują się tam także bardziej awangardowe realizacje, jak na przykład geometryczne motywy na Rynku Kościuszki 3, bliska abstrakcji kompozycja z literami „A” na środkowej kamienicy przy Rynku Kościuszki 17, mozaiki o uproszczonej kompozycji w południowej kamienicy pod tym samym adresem czy wyobrażenia koni na środkowym budynku przy Rynku Kościuszki 13, to zdecydowana większość przedstawień ma charakter zachowawczy, czasem wręcz historyzujący, urozmaicony niekiedy jedynie o abstrakcyjne obramienia i bordiury. Widoczne jest to przede wszystkim w porównaniu z innymi dekoracjami, które udało się zrealizować w ramach akcji dekoratorskiej przeprowadzonej w Białymstoku w latach siedemdziesiątych XX wieku na ówczesnej Alei 1 Maja i przy ulicy Sienkiewicza. Na tej pierwszej, oprócz niezwykle ciekawych i rzadkich sgraffitów reklamowych umieszczonych na wykuszach klatek schodowych bloków o numerach 28, 30, 32, 36⁵¹, na ścianach dwóch zachowanych, przedwojennych kamienic pod numerami 20/1 i 20/3 dostrzec można murale *Plony wiejskie* (1976, Dorota i Jerzy Łabanowscy⁵²) oraz *Gołąbek pokoju* (1976, Dorota i Jerzy Łabanowscy⁵³), które charakteryzują się swobodną kompozycją i dynamicznymi, abstrakcyjnymi tłami. Szczególnie uderzające jest jednak zestawienie realizacji stanowiących główny przedmiot tych rozważań z dekoracjami zrealizowanymi na ulicy Sienkiewicza, gdzie, za wyjątkiem mozaiki z głowami sów pod numerem 24 (lata siedemdziesiąte XX w., Antoni Szymaniuk⁵⁴), motywy figuralne, takie jak znaki zodiaku czy astronomiczne pod numerem 18 (1977, Georgi Andreew⁵⁵) zostały znacznie ograniczone i podporządkowane abstrakcyjnym kompozycjom lub w ogóle nie występują, ustępując abstrakcji kojarzącej się wręcz z op-artem, jak w przypadku dekoracji na budynku pod numerem 6 (1977, Sławomir Turczyński⁵⁶) (il. 18).

Wybór odmiennych środków stylistycznych w realizacjach przy Rynku Kościuszki niewątpliwie świadczy o próbie nawiązania do historycznego charakteru miejsca i każe szukać analogii w innych tego typu dekoracjach realizowanych po roku 1945 w odbudowywanych dzielnicach staromiejskich różnych miast Polski. Najwcześniej, w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych XX wieku rozpoczęto akcje dekoratorskie na Głównym Mieście w Gdańsku (1953–1954)⁵⁷, na Starym i Nowym Mieście w Warszawie (1953–1957)⁵⁸, na Starym Rynku

50 A. Kroh, *Osobliwe lata siedemdziesiąte. Wesolego Alleluja, Polsko Ludowa!*, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa”, 1 (292), 2011, s. 112, 114.

51 Ich autorem był Antoni Szymaniuk. Reklamowały one firmę odzieżową WPTO. Do dziś zachowały się jedynie na dwóch blokach przy Alei Piłsudskiego 28 i 30, pozostałe zamalowano podczas prac termomodernizacyjnych w roku 2012. Zob. *Sgraffita bez styropianizacji. Aleja Piłsudskiego*, „Gazeta Wyborcza Białystok”, 14 marca 2012, <<https://bialystok.wyborcza.pl/bialystok/7,35241,11344359,sgraffita-bez-styropianizacji-aleja-pilsudskiego.html>> (stan na 1.12.2021).

52 M. Pietruszko, *Artystyczne drapanie*, s. 74.

53 Ibidem.

54 Ibidem, s. 71.

55 Ibidem, s. 72.

56 Ibidem.

57 Ikonografię oraz historię dekoracji omówił Jacek Friedrich (*Odbudowa Głównego Miasta w Gdańsku w latach 1945–1960*, Gdańsk 2015, s. 194–236).

58 P. Giergoń, *Mozaika Warszawska. Przewodnik po plastyce w architekturze stolicy 1945–1989*, Warszawa 2014, s. 42–57.

w Poznaniu (1955)⁵⁹ oraz na Rynku w Lublinie (1954). W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych do tego grona dołączyły Stare Miasto w Olsztynie⁶⁰ oraz Rynek Kościuszki w Białymstoku.

W Gdańsku szczególnie popularne były luźno zestawione motywy nawiązujące do renesansu, w tym zarówno ornamenty o historyzujących formach, jak i przedstawienia zasłużonych postaci tej epoki – Donatella, Dantego czy Szekspira. W gronie wyobrażonych osób znaleźli się także reprezentanci polskiej kultury, nie tylko renesansowej – Mikołaj Kopernik, Jan Kochanowski i Helena Modrzejewska, a także grupa uczujących szlachciców. Poza tym występują tu również przedstawienia marynistyczne odwołujące się do portowych tradycji miasta.

Podobnie jak w Gdańsku, także i w Lublinie zastosowano renesansową ornamentykę oraz przedstawienia wybitnych osób – tym razem przede wszystkim związanych z dziejami miasta, a więc Jana z Lublina, Biernata z Lublina, Sebastiana Klonowica, Wincentego Pola czy Ignacego Kraszewskiego.

Portrety osób ważnych dla historii i kultury lokalnej oraz narodowej można zobaczyć także na warszawskim Starym Mieście, gdzie wyobrażono między innymi Hugona Kołłątaja, Piotra Skargę czy Antoniego Magiera, ponadto występują tam też postaci legendarne, jak warszawski bazyliśzek. Pozostałe przedstawienia prezentują jednak nieco inną tematykę: dominują motywy mieszczańskie, myśliwskie, sielankowe i anegdotyczne. Nietypowe są natomiast dekoracje budynków na Nowym Mieście, cechujące się dużo swobodniejszą kompozycją, która często rozlewa się na całe fasady, oraz niezwykłym doбором przedstawień, wśród których można znaleźć między innymi nokturn (na budynku przy ul. Mostowej 8).

59 J. Bielawska-Paczyńska, *Powojenny wystrój plastyczny Starego Rynku w Poznaniu*, w: *Polichromie i sgraffita*, s. 195–208.

60 O odbudowie i powojennej dekoracji Starego Miasta w Olsztynie zob.: „Olsztyński Rocznik Konserwatorski”, 3: *Odbudowa i dekoracje Starego Miasta*, 2016–2017.

18. Budynek przy ul. Sienkiewicza 6. Fot. Gabriela Citko

Sceny mieszczańskie, jak również motywy fantastyczne i astrologiczne występują także na Starym Rynku w Poznaniu. Szczególnie interesująca jest ponadto dekoracja gmachu Muzeum Archeologicznego, która nawiązuje do funkcji budynku i przedstawia wyobrażenie grodu poznańskiego.

Najpóźniejszą analogię o zbliżonym czasie powstania stanowią natomiast dekoracje na olsztyńskim Starym Mieście, które odróżnia od przywołanych wyżej bardziej uproszczona forma, często przywodząca na myśl przeniesione na ściane wycinanki. Tematyka przedstawień jest jednak tradycyjna – wciąż występują motywy zaczerpnięte z historii, nawet jeśli ich interpretacja staje się jeszcze bardziej swobodna. W dalszym ciągu w programie dekoracji istotną rolę odgrywają przedstawienia postaci zasłużonych dla regionu, jak Mikołaj Kopernik czy Michał Kajka. Obecne są tu także nawiązania do lokalnych krajobrazów, przyrody i turystyki w postaci płaskorzeźb z jeleniami i ptakami w przejeździe bramnym na ul. Staszica 11/16 czy fryzu sgraffitowego z motywami takimi jak namioty, żaglówki, lasy i zamki, znajdującego się na kamienicy przy ul. Staromiejskiej 6. Pojawiają się wreszcie również motywy ludowe, na przykład postaci w strojach ludowych przy ul. Staromiejskiej 2/5.

Choć wyżej wymienione zespoły powstały w różnych miejscach i w różnym czasie, można uchwycić wspólne dla wszystkich motywy, które pojawiły się także w Białymstoku. Jednym z nich są portretowe popiersia, najczęściej zamknięte w tondzie lub w owalnym polu z dekoracyjną ramą. Dobór postaci bywał jednak zróżnicowany – w Gdańsku oraz Warszawie wyobrażono osoby o szczególnym znaczeniu dla historii i kultury polskiej lub wręcz europejskiej, podczas gdy w Lublinie, a później także w Olsztynie i Białymstoku ukazano przede wszystkim ludzi, którzy zapisali się w historii miasta i regionu. Czytelne odniesienia do danego miejsca można jednak dostrzec we wszystkich realizacjach – mają one postać opisanych wyżej przedstawień ważnych lokalnych postaci lub wizualnych nawiązań do legend związanych z miastem czy miejscowej fauny i flory, co w Białymstoku jest szczególnie widoczne w przypadku polichromii na kamienicy przy Lipowej 1, gdzie ukazano żubra, symbol puszczy Białowieskiej.

W każdym z przedstawionych zespołów można ponadto odnaleźć elementy historyzujące, jak ornamenty czy przedstawienia strojów. Im realizacja jest późniejsza, tym motywy te są swobodniej potraktowane i ulegają coraz większemu uproszczeniu. O ile na dekoracjach Głównego Miasta w Gdańsku dostrzec można cytaty z Verrocchia⁶¹ i wspomniane już wcześniej ornamenty renesansowe, a kamienicę na Rynku Starego Miasta 27 w Warszawie zdobi sgraffito z pasem słuckim, o tyle w przypadku białostockich i olsztyńskich dekoracji należy mówić raczej o wrażeniu historyczności, przejawiającym się w różnych nawiązaniach, takich jak na przykład stroje postaci czy ornamentalne kartusze.

Podobieństwa pomiędzy białostockimi i starszymi realizacjami zauważalne są wreszcie także w sposobie rozmieszczania dekoracji na fasadach. W przypadku większości omówionych zespołów parter budynku pozostaje pusty⁶², natomiast jego wyższe partie są pokryte dekoracjami, zazwyczaj podporządkowanymi podziałom architektonicznym. Charakteryzuje to także zabytki będące przedmiotem niniejszego artykułu, przy czym dekoracje niekiedy nie tylko podporządkowane są

61 J. Friedrich, *Odbudowa*, s. 214.

62 Wyjątkiem jest np. część dekoracji ulicy Pivnej na Starym Mieście w Warszawie.

podziałom fasad (Lipowa 1 oraz Rynek Kościuszki 13), ale wręcz je imitują, jak na przykład na budynku przy Ryнку Kościuszki 5A.

Podsumowując, należy podkreślić, że omawiane dekoracje na Ryнку Kościuszki w Białymstoku ze względu na liczne podobieństwa, wynikające zarówno z doboru tematyki, jak i ze sposobu przedstawiania, należy zaliczyć do serii zbliżonych zespołów zrealizowanych w odbudowywanych po drugiej wojnie światowej centrach polskich miast. Ponieważ ten białostocki jest najpóźniejszy z nich, to poprzednie stanowiły dla niego naturalny wzorzec. Oprócz szeregu podobnych motywów, można jednak wskazać także te charakterystyczne dla Białegostoku i niepowtarzalne, takie jak przedstawienia historii miasta za pośrednictwem herbów związanych z różnymi okresami historycznymi czy historii polskiej armii poprzez zaprezentowanie różnych rodzajów wojskowych nakryć głowy. Pomimo że w każdym ze starszych zespołów obecne są elementy nawiązujące do historii, inaczej niż w przypadku podlaskiej realizacji, mają one najczęściej bardziej dosłowny, narracyjny charakter. Niemniej zespół białostocki, podobnie jak pozostałe wzmiankowane przykłady, bez wątpienia wpisuje się charakterem i prezentowanymi treściami w szerszą koncepcję powojennej odbudowy centrów miast. ●

Architectural decorations from the People's Republic of Poland era in the Kościuszko Square in Białystok¹

modus

prace z historii sztuki
art history journal
xxi, 2021

Wersja polska – s. 173

GABRIELA CITKO

Although the architectural decorations at Kościuszko Square (Rynek Kościuszki) in Białystok have grown to be a durable element of the urban tissue and have become embedded in the memory of the city's inhabitants, they have not received a comprehensive scholarly elaboration to date. Hence, the main goal of this article is to present the aforementioned group of works and capture its thematic and stylistic threads. A particularly important part of the considerations is the attempt to place the decorations in the context of similar works that were introduced in the historical spaces of such cities as Gdańsk, Warsaw, Lublin, Poznań, and Olsztyn as part of the post-war reconstruction efforts.

From the very beginning of the city's existence, the area of today's Kościuszko Square has served important functions – this was where local communication routes intersected.² As part of the eighteenth-century reconstruction of the representative commercial plaza, it was given a triangular shape, similar to the one we know today, and a commercial building was located in the middle of this space.³ In the nineteenth century, baroque-era buildings were replaced by tenement houses.⁴ During the World War II, the area was seriously damaged: in 1940, the central building was demolished,⁵ and in 1944 the buildings in the frontages were blown up.⁶ After the war, a decision was made to restore the previous urban layout, and only the southern frontage was pierced in order to connect Legionowa and Sienkiewicza streets.⁷ The House of the

1 The present article is a shortened and redacted version of a Bachelor's dissertation defended at the Jagiellonian University Institute of the History of Art under the supervision of professor Wojciech Bałus in 2017.

2 A. Oleksicki, *Rynek w Białymstoku – przeszłość i czasy obecne*, "Biuletyn Konserwatorski Województwa Białostockiego", 3, 1997, p. 19.

3 Ibidem, p. 24.

4 Ibidem, p. 30.

5 Ibidem.

6 Ibidem, p. 31.

7 History of the post-war reconstruction was described by Sebastian Wicher (*Życie architektury. Życie i twórczość Stanisława Bukowskiego [1904–1979]*, Białystok 2009).

Sisters of Charity, the so-called Armoury, the building of a burgher tenement house from the eighteenth century, and the so-called town hall in the centre of the square were also reconstructed.⁸ The remaining buildings from that time were given simple forms, partly modernist, and partly historicizing. In the 1970s, the façades of several buildings located in the northern, western, and southern frontage of Kościuszko Square were decorated with *sgraffiti*, polychromes, and mosaics of various themes and forms, designed and produced by a group of artists from Białystok. These decorations fit perfectly into the context of the buildings in the Square – both those in the style of modernism and socialist realism. Nevertheless, over several decades, some of them were partially or completely destroyed, and sometimes the original colours have become dimmed or blurred as well.⁹ It was not until 2008 that the complex was listed in the register of monuments.¹⁰

Until now, in the literature on the subject, the date for the creation of these decorations was assumed as 1973, when the Central Harvest Festival was held in Białystok. This information was provided by the authors of the monument record cards, Joanna Kotyńska Stetkiewicz and Barbara Cichońska,¹¹ and then repeated by the authors of the guide *Ładniej? PRL w przestrzeni miasta. Białostocka architektura z lat 1945–1989* [Prettier? The People's Republic of Poland in the city space. The architecture of Białystok from 1945–1989],¹² the authors of the *Katalog Zabytków Sztuki* [Catalogue of Art Monuments],¹³ and Jakub Lewicki.¹⁴ A different opinion was presented by Marta Pietruszko,¹⁵ who believes that only the decoration at

8 Town hall is the popular name for the building, although it never served administrative function, only commercial one.

9 The decoration on one of the façades at number 17 in Kościuszko Square was destroyed. Looking at the archival photographs of Kościuszko Square, it seems that the colours of the façades at Kościuszko Square number 13 were brighter and more contrasting; however, the lack of high quality photographic materials does not allow drawing far-reaching conclusions on this basis.

10 The information derived from the monument record cards for the decorations; see below, footnote 11.

11 Regional Monument Conservation Office in Białystok (Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Białymstoku, further: wuoz-b), B. Cichońska, monument record card: Mozaika – Biesiady przy stole, 2007; eadem, Monument record card: Sgraffito – 4 medaliony na tle litery “A”, 2007; eadem, Monument record card: Sgraffito – Monety polskie, 2007; J. Kotyńska-Stetkiewicz, Monument record card: Polichromia – Nadanie Białemustokowi praw miejskich magdeburskich w 1749 roku, 2007; eadem, Monument record card: Sgraffita – dekoracje geometryczno-figuralne (z motywem postaci konia), 2007; eadem, Monument record card: Sgraffita – dekoracje geometryczno-figuralne (z przedstawieniami prac w polu), 2007; eadem, Monument record card: Sgraffita – dekoracje geometryczno-figuralne (z przedstawieniami zawodów), 2007; eadem, Monument record card: Sgraffito – kompozycje geometryczno-figuralne. Uzbrojeni wojowie, 2007; eadem, Monument record card: Sgraffito – kompozycje geometryczno-figuralne. Głowy z profilu w epokowych nakryciach, 2007; eadem, Monument record card: Sgraffito – Herby, 2007.

12 *Ładniej? PRL w przestrzeni miasta, Białostocka architektura lat 1945–1989*, K. Niziołek, R. Poczykowski (eds.), Białystok 2009, p. 23.

13 *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, M. Kałamajska-Saed (ed.), s. n., vol. 12: *Województwo Podlaskie (Białostockie)*, A. Oleńska, M. Zgliński (eds.), part 2: *Miasto Białystok*, Warszawa 2015, pp. 9–12.

14 J. Lewicki, *O nowy wygląd miasta odbudowanego – rola nowych dekoracji fasad w kreacji wartości miast odbudowanych po 1945*, in: *Polichromie i sgraffita na fasadach ośrodków staromiejskich odbudowanych po 1945 r. Kreacja i konserwacja. Materiały Krajowej Konferencji z okazji 35-lecia wpisu Starego Miasta w Warszawie na Listę światowego dziedzictwa UNESCO Warszawa, 24–25.09.2015r.*, A. Jagiellak, P. Świątek (eds.), Warszawa 2015, p. 225.

15 M. Pietruszko, *Artystyczne drapanie – szlakiem białostockich sgraffit*, “Ananke”, 1–4 (90–93), 2018, pp. 64–77.

number 7 in Kościuszko Square dates from 1973, whereas the others come from 1974 (tenement houses at numbers 5A, 13 and 17 in Kościuszko Square, and at number 2 in Suraska street), and even 1975 (tenement house in Lipowa Street, at number 1). The author also noted that it was not possible to establish the exact date of the decoration at number 3 in Kościuszko Square. Pietruszko used archival photographs by Roman Sieńko and the accounts of the creators of the decorations as the basis for those dates.

Despite the fact that, in the light of the latest findings, the decorating works were spread over several years, the Central Harvest Festival should be considered the inaugural event for the entire undertaking. This would follow from references in the documents related to the process of the city's preparations for the said ceremony. In the *Wstępny projekt zagospodarowania plastycznego miasta Białegostoku na uroczystości dożynek* [Preliminary project regarding artistic development of the city of Białystok for the Harvest Festival], dated December 15, 1972, the second item mentions the aesthetic rearrangement of the main routes and venues using permanent decorations by “embellishing places of particular urban significance with techniques such as mosaics, sgraffito ‘al fresco’, wall painting, bas-relief in any artistic interpretation”.¹⁶ Furthermore, in the description of the *Koncepcja dekoracji wyodrębniających się punktów miasta, takich jak ronda i place, dekoracją okolicznościową związaną z imprezą dożynkową organizowaną w Białymstoku* [Concept for the decorating of prominent points within the city, such as roundabouts and squares, the occasional ornaments related to the Harvest Festival organized in Białystok] by Zygmunt Ciesielski and Jerzy Zinkow, it was emphasized that: “For the Kościuszko Square, due to its central location within the city as well as the tradition related thereto, which is deserving of special interest from visitors outside the Harvest Festival and the Agricultural Exhibition area, we propose a particularly splendid treatment.”¹⁷

The progress in the city's preparations for the ceremony was reported in the daily press. In August 1973, “Gazeta Białostocka” published a series of articles on the subject, which included, among others, photos documenting the work on the sgraffito with coins at number 7 in Kościuszko Square,¹⁸ or the sgraffito at number 32 in 1 Maja Avenue (Aleja 1 Maja, today's Aleja Józefa Piłsudskiego), already finished by then, and presented as successful implementation within the overall scheme of harvest festival decoration.¹⁹ Furthermore, it was emphasized that artworks were commissioned not only from local, Białystok-based artists, but also from Warsaw; furthermore, five students of art universities were employed for the task.²⁰

The decorations in question can be found on the walls of buildings in the northern, western and southern frontage of Kościuszko Square – at numbers 3, 5A, 7, 13, 17 in Kościuszko Square, at number 2, Suraska street, and at number 1, Lipowa street.

16 State Archive in Białystok (Archiwum Państwowe w Białymstoku, further: APB), The Board of the People's Council of Białystok City, file no. 4/152/0/6/1366, Konkursy, obchody, rocznice, festiwale, wystawy, pokazy.

17 APB, Regional Committee of the Polish United Workers' Party in Białystok, file no. 4/1070/0/11/1322, Materiały dotyczące przebiegu i przygotowań Centralnych Dożynek w Białymstoku.

18 p, *Dożynki już za 10 dni! Tempo! Tempo!*, “Gazeta Białostocka”, No. 231, 23 August 1973, p. 4.

19 p, *To nam się podoba*, “Gazeta Białostocka”, No. 238, 30 August 1973, p. 4.

20 p, *Białystok szykuje się na przyjęcie dożynkowych gości*, “Gazeta Białostocka”, No. 239, 31 August 1973, p. 1.

1. Building at No. 7, Kościuszko Square. Photo by Gabriela Citko
→ see p. 176

2. Building at No. 7, Kościuszko Square. Photo by Gabriela Citko
→ see p. 176

3. Building at No. 1, Lipowa street. Photo by Gabriela Citko
→ see p. 177

4. Building at No. 1, Lipowa street, detail. Photo by Gabriela Citko
→ see p. 178

They were designed by a group of visual artists from Białystok, among them: Dorota and Jerzy Łabanowski, Stefan Rybi, Albin Sokołowski, Wiesław Jurkowski, Krzysztof Tur and Wiktoria Tołłoczko-Tur. The artworks were made using the techniques of sgraffito, mosaic, and wall painting.

The building at number 7 in Kościuszko Square (see: Fig. 1, 2), located in the northern frontage, was erected in the mid-1950s according to a design by Jan Krutul.²¹ In 1973, Stefan Rybi and Albin Sokołowski decorated the front and side elevations with two-colour sgraffiti made of lime-cement plaster with the addition of pigments.²² They are located at the height of the first and second floors, in the spaces between pilaster strips dividing the façades, as well as in the central, higher part of the building. Their form imitates the panels – cut and rounded at the edges – and window frames. In the spaces between the corresponding windows of respective floors, there are also rectangular plaques with medallions, featuring representations of coins from various historical periods in chronological order.²³ On the side elevation, there are images of the obverse of Piast dynasty-era coins: the denarius of Mieszko I, the denarius of Bolesław Chrobry, the bracteate of Bolesław Krzywousty, the bracteate of Bolesław Wstydlivy, the ducat of Władysław Łokietek, and the crown denarius of Władysław Jagiełło. On the front elevation there are representations of the Kraków grossus of Kazimierz Wielki, the Lithuanian half-grossus of Aleksander Jagiellończyk, the crown ducat of Zygmunt I Stary, the crown triple-grossus and the Lithuanian triple-grossus of Zygmunt III, the Lithuanian quadruple-grossus of Zygmunt August, the Lithuanian 30-grossus of Zygmunt August, the crown taler of Stefan Batory, an unnamed coin with the royal insignia, the crown six-grossus of Jan III, and the crown grossus of Stanisław August.²⁴ The form of these images, on the one hand, makes a historical reference, and on the other hand, it serves to emphasize the vertical divisions of the structure, whereas the subject matter signals the function of the building that houses a bank.

The western frontage has the shape of an arch, and consists of five tenement houses at the following addresses: number 1 in Lipowa street, number 17 in Kościuszko Square, and number 2 in Suraska street. These buildings were erected in the mid-1950s to the design of Stanisław Bukowski.²⁵

The sgraffito and polychrome decoration of the façade of the tenement house at number 1 in Lipowa street (see: Fig. 3, 4) was executed in 1975 by Krzysztof Tur and Wiktoria Tołłoczko-Tur according to the design of the former.²⁶ The façade extending into Lipowa street is covered with a sgraffito consisting of figural scenes related to astrology, which mark the vertical divisions of the façade, and abstract compositions of two-coloured triangles in-between the window openings in the first and second floors. The figural scenes feature themes taken from the world of nature, and symbols of the signs or Zodiac with captions in Latin. From the west, towards the Market Square, the following sequence is represented: a composition with birds (on the northern side of the gable wall); Scorpio and Sagittarius; Libra and a fruit tree; Virgo and musical instruments (a guitar and a lute); Cancer, Leo, and the sun

21 *Katalog Zabytków Sztuki*, p. 9.

22 wuoz-b, B. Cichońska, Monument record card: Sgraffito – Monety polskie.

23 *Ibidem*.

24 *Ibidem*.

25 *Katalog Zabytków Sztuki*, p. 11.

26 M. Pietruszko, *Artystyczne Drapanie*, p. 70.

beneath the latter; Taurus and Gemini; composition with a tree, flowers, and a bird; Aries, above which there is an image of a tree, and below a deciduous motif; Pisces and a Sailing Ship; Capricorn and Aquarius. The form of the decorations is simplified and geometrized, and the linear, clearly separated shapes evoke associations with graphic prints.

At the same address, on the corner building (see: Fig. 5), where the Town Hall shop used to be located, another decoration was placed, also made by Krzysztof Tur and Wiktoria Tołłoczko-Tur between 1974 and 1975.²⁷ It has been placed in the panels between pilaster strips that mark the divisions of the façade, and consists of plant flagella and plaques depicting animals, located between the windows of the first and second floor. The plaques on the side of Lipowa street show stylized birds surrounded by plants, rendered in a decorative form with elegant, softly curving lines. The group from the side of the square consists of more simplified images of a bison, a deer, a wild boar, and a moose, presented against an abstract, geometric background.

Three tenement houses, which share the address at number 17 in Kościuszko Square, were decorated in 1974 by Dorota and Jerzy Łabanowski.²⁸ The decoration of the first building on the north side has not survived,²⁹ but the available photographic documentation shows figural representations between the windows and a wide strip with a reiterated motif of three interconnected letters “X” in various colour variants, and the date “1974”.³⁰ The first element of the decoration was interpreted as the number 30 in Roman notation, recognizing its use in conjunction with the annual date as a form of commemorating the 30th anniversary of the People’s Republic of Poland.³¹

The middle tenement house (see: Fig. 6), which since the end of the 1950s had been the seat of the Antiquarian Bookshop,³² is decorated with a sgraffito covering the entire façade, consisting of rounded square fields with representations of the letter “A” in various typographic versions used from the earliest times to the present day. Furthermore, between the window openings there are also four medallions with en face busts of the following historical figures: Anna Jabłonowska née Sapieha (1728–1800), Adrian Krzyżanowski (1788–1825), Krystyn Szyrma Lach (1790–1866), and Antoni Waga (1799–1890). The characters are presented in a realistic way, reflecting the spirit of the era in which they lived, in costumes corresponding to the fashions at the time.

The third tenement house, at number 17 (see: Fig. 7, 8) – in which the “Chwileczka” café used to be located³³ – is decorated with four mosaics depicting people feasting at the table. These representations were placed between the windows of the second and third floor. Each of the mosaics in a simplified way depicts a group of drinking or eating figures seated around an abundantly set table. The composition of individual scenes consists of flat shapes outlined with contours, whereas the colour range is restricted.

27 Ibidem.

28 Ibidem, p. 69.

29 At present, there is a new decoration in this location, referring in its form to the one from the People’s Republic of Poland.

30 M. Pietruszko, *Artystyczne drapanie*, s. 69.

31 Ibidem.

32 WUOZ-B, B. Cichońska, Monument record card: Sgraffito – 4 medaliony na tle litery “A”.

33 Ibidem, eadem, Monument record card: Mozaika – Biesiady przy stole.

5

6

7

8

5. Building at No. 1, Lipowa street, view from Kościuszko Square. Photo by Gabriela Citko
→ see p. 179

6. Building at No. 17, Kościuszko Square, central part. Photo by Gabriela Citko
→ see p. 179

7. Building at No. 17, Kościuszko Square, southern part. Photo by Gabriela Citko
→ see p. 180

8. Building at No. 17, Kościuszko Square, southern part, detail. Photo by Gabriela Citko
→ see p. 180

9. Building at No. 2, Suraska street. Photo by Gabriela Citko
→ see p. 181

10. Building at No. 13, Kościuszko Square, western part. Photo Gabriela Citko
→ see p. 182

11. Building at No. 13, Kościuszko Square, central part. Photo by Gabriela Citko
→ see p. 182

12. Building at No. 13, Kościuszko Square, central part, detail. Photo by Gabriela Citko
→ see p. 183

13. Building at No. 13, Kościuszko Square, eastern part. Photo by Gabriela Citko
→ see p. 183

The western frontage of the Market Square is closed on the south side by a tenement house at number 2 in Suraska street (see: Fig. 9), its façades covered with sgraffito decoration made by Sławomir Chudzik in 1974.³⁴ On the wall from the side of Kościuszko Square, between pilaster strips marking the façade divisions, there are decorative, sinuous foliated scrolls that frame the window openings of the first and second floor. Coils of a similar form, although in this instance located in-between the windows, are also seen from the side of Suraska Street. They are accompanied by two rectangular plaques – one depicting farm work, and the other a rural landscape. In the empty, corner space there is furthermore a magnificent profile bust of Jan Krzysztof Kluk in a round cartouche within an ornamental frame. The decorative forms of both plant garlands and the frame of the portrait reveal references to historical forms. The form of the rural scenes, in turn, brings associations with folk art and folk cut-outs.

In the southern frontage of Kościuszko Square, only three tenement houses with a common address at number 13 in Kościuszko Square received an added decoration. Their two-coloured sgraffito decorations were designed and made by Wiesław Jurkowski³⁵ in 1974.³⁶ Here, too, the decoration was placed between pilaster strips dividing the façade – the window openings of the first and second floor were given frames made of various geometric figures, and in the spaces between the corresponding windows of both floors, plaques were made with oval fields inscribed inside them, or in the middle building – with circular fields, containing figural representations. The latter, found on the first tenement house from the west (see: Fig. 10), include various genre scenes: a pair of reapers with sheaves in their hands; a hunter with a bow aiming at a hare; an orchard grower collecting fruit in a basket; a fisherman with nets; and a beekeeper at the hives from which bees swarm out. In the corresponding fields in the next tenement house (see: Fig. 11, 12), there are silhouettes of horses in unnatural, stylized poses. The panels on the façade of the last building (see: Fig. 13) are decorated with images of representatives of various professions: weaver, blacksmith, lumberjack, potter, and farmer. The schematic, simplified figural scenes and the rhythmic, geometric frames both evoke associations with folk art. Distinctly more modern forms have been given to the silhouettes of horses – they are expressive, distorted, presented in a way that borders on abstraction.

The decorations of the tenement house at number 5A in Kościuszko Square (see: Fig. 14, 15) are located on the façades facing Sienkiewicza street and the square itself, and were made by Stefan Rybi in 1974.³⁷ The first shows two groups of people, with an unfolded scroll between them featuring a mascarón in the centre of the bottom edge. The stylised sheet bears an inscription: NADANIE PRAW MIEJSKICH A.D. 1749 (The granting of city charter, A.D. 1749), commemorating the historical moment when Białystok adopted the Magdeburg Law. The human figures are wearing historical costumes of simplified forms. The proportions of the bodies are

³⁴ *Katalog Zabytków Sztuki*, p. 11.

³⁵ WUOZ-B, J. Kotyńska Stetkiewicz, Monument record card: Sgraffita – dekoracje geometryczno-figuralne (z motywem postaci konia); eadem, Monument record card: Sgraffita – dekoracje geometryczno-figuralne (z przedstawieniami prac wiejskich); eadem, Monument record card: Sgraffita – dekoracje geometryczno-figuralne (z przedstawieniami zawodów).

³⁶ M. Pietruszko, *Artystyczne drapanie*, p. 68.

³⁷ *Ibidem*, p. 67.

distorted, and the whole representation is treated sketchily. The men were presented in *kontusz* and *żupan* clothing. One of the imagined nobles holds a mace and a scroll in his hands; another rests his hand on a sabre. The featured personages also include a clergyman, a woman in a blue dress trimmed with an ermine, and a lady in a red dress. The façade decoration on the Kościuszko Square side is much more in line with architecture. It consists of vertical stripes around the windows of the first and second floor, distinguished by the colour of the plaster, and imitating panelling. As part of this horizontal-strip arrangement of decorations, rectangular fields with concave corners have been marked under the windows of the ground floor, and between the window openings of both storeys. Within the fields in the lower stripe, mascarons have been placed, while in the upper ones there are cartouches with nine coats of arms: supported by two figures, deriving from the imprint of the city seal from the first half of the seventeenth century; Piotr Wiesiołowski's "Ogończyk" – with an eagle in the field, and crown above; Jakub Raczek Tabutowicz's "Łabędź" (the swan); Czarnecki's "Trzy Orły" (three eagles); the Branicki "Gryf" (griffin), the Poniatowski "Ciołek" (bull calf), "Gryf" with the initials of Jan Klemens Branicki; as well as the coats of arms of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the city of Białystok.³⁸

The house at number 3 in Kościuszko Square (see: Fig. 16, 17) was built in the 1960s.³⁹ The military-themed sgraffiti on the front elevation, seen from Kościuszko Square, and the side elevation from the east were designed and made by Dorota and Jerzy Łabanowski.⁴⁰ On the side elevation there is a three-layer, three-coloured sgraffito.⁴¹ Divided into five zones, framed by a geometric border consisting of rectangles, it features depictions of Polish cavalry and infantry from various historical epochs, accompanied by two cartouches with the White Eagle. On the front elevation of the building, in vertical stripes between the window openings, there are geometric patterns composed of overlapping multi-coloured rectangles. In turn, in the fields between the windows of the first, second, and third floors, there are medallions surrounded by a border consisting of rectangles, representing heads in profile view, with military head covers from various historical periods, including a Piast helmet; a sallet; bascinets from the fourteenth to sixteenth centuries' soldier's headgear from Napoleonic army; a helmet of an artillery gunner; a head cover of a musketeer from the first half of the seventeenth century; a scythe-bearer's cap; as well as a *rogatywka* peaked cap; and a helmet from World War II.⁴² Although the theme of this decoration is strongly related to history, the style has been greatly simplified.

The most important group of images in Kościuszko Square are those associated with the history of the city or the entire Podlasie region. History is represented by scenes, which directly refer to events of importance to Białystok, such as the granting of city rights, as well as by portraits of distinguished persons of merit, and heraldic motifs. At the time when the decorations were created, the attention to local history was also marked in the local press, especially in the "Kontrasty" cultural monthly, which had been published since 1965. In 1970 the aforementioned

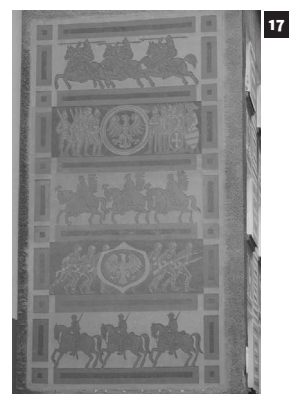
14

15

16

17

14. Building at No. 5A, Kościuszko Square. Photo by Gabriela Citko
→ see p. 183

15. Building at No. 5A, Kościuszko Square, view from Sienkiewicza street. Photo by Gabriela Citko
→ see p. 183

16. Building at No. 3, Kościuszko Square. Photo by Gabriela Citko
→ see p. 184

17. Building at No. 3, Kościuszko Square, side wall. Photo by Gabriela Citko
→ see p. 185

38 WUOZ-B, J. Kotyńska Stetkiewicz, Monument record card: Sgraffito – Herby.

39 *Katalog Zabytków Sztuki*, p. 10.

40 *Ibidem*.

41 *Ibidem*.

42 *Ibidem*.

periodical published an article *Herb z wyboru* [Coat of arms by choice], featuring depictions of the same coats of arms that a few years later were used to decorate the tenement house at Kościuszko Square.⁴³ In 1972, the magazine also introduced the profiles of Adrian Krzyżanowski⁴⁴ and Krystyn Szyrma Lach,⁴⁵ emphasizing their merits in disseminating knowledge and popularizing Polish culture, as well as their relationship with the rural population, although in each case that relationship was of a different nature – Krzyżanowski was a committed community activist, and Szyrma Lach himself was a case of upward social mobility. Last but not least, Jan Krzysztof Kluk was also portrayed, who was celebrated for promoting the knowledge of natural science, progressive thinking about the conservation of nature and the multiplication of its resources, as well as his patriotic attitude.⁴⁶ Another reference point for the selection of personages whose images were used in the decorations within Kościuszko Square is found in the content highlighted in tourist publications from 1972 and 1977 by Ryszard Kraśko, who emphasized the role of Jakub Raczki-Tabutowicz of the Łabędź (swan) coat of arms and his descendants as the founders of the fifteenth-century stronghold on the Biała river,⁴⁷ or Piotr Wiesiołowski of the Ogończyk coat of arms, the ancestor of the founders of the Białystok church.⁴⁸ The importance of Jan Klemens Branicki and his financial contribution to the city's splendour was also highlighted.⁴⁹

In addition to representations relating to local history, the decorations also contain references to the history of the entire country, such as coins with images of former rulers, representations of historical Polish military formations, or the “XXX” motif referring to the thirtieth anniversary of the People's Republic of Poland (PRL). Nature was another popular topic, which was reflected in evoking images of animals found in the Podlasie region, especially in the nearby forests. Indeed, the signs of the zodiac and astrological representations are associated with nature, too. Some of the motifs used in the decorations also refer to agricultural traditions and the role of the countryside. Highlighting this type of content can be associated with the state-forming nature of folk art in the People's Republic of Poland, resulting from its familiar, native origin. Showing new content in a traditional form had a powerful impact on society, especially those of its members who came from the countryside.⁵⁰

The form of decorations found in Kościuszko Square is fairly traditional. Even though more avant-garde projects are also featured – such as geometric motifs at number 3 in Kościuszko Square; a composition close to abstraction with the letters “A” in the middle tenement house at number 17 in Kościuszko Square; mosaics with a simplified composition in the southern tenement house at the same address; or images of horses on in the middle building at Kościuszko Square number 13 – most

43 A. Sztachelska, *Herb z wyboru*, “Kontrasty”, 3, 1970, No. 7, p. 18.

44 H. Kosieradzki, *Niósł naukę między lud wiejski*, “Kontrasty”, 5, 1972, No. 6, p. 23.

45 A. Sztachelska, *Ambasador polskości*, “Kontrasty”, 5, 1972, No. 9, p. 30.

46 K. Uszyński, *Rad bym kraj ten widzieć uszczęśliwiony*, “Kontrasty”, 4, 5, 1971, No. 5, p. 10.; B. Czezcuga, *Od Kluka do U'Thanta*, “Kontrasty”, 6, 1971, No. 8, p. 5.

47 R. Kraśko, *Białystok. Informator turystyczny*, Kraków 1972, pp. 8–10; idem, *Białystok*, Warszawa 1977, pp. 5–6.

48 Idem, *Białystok. Informator turystyczny*, pp. 11–12.

49 Ibidem, p. 14.

50 A. Kroh, *Osobliwe lata siedemdziesiąte. Wesolego Alleluja, Polsko Ludowa!*, “Konteksty. Polska Sztuka Ludowa”, 1 (292), 2011, pp. 112, 114.

of the representations are conservative, sometimes even historicizing, occasionally with only frames and borders bearing abstract forms. This is visible above all in comparison with other ornaments that were implemented as part of the decoration campaign carried out in Białystok in the 1970s, on the then 1 Maja Avenue and at Sienkiewicza street. In the first location, apart from extremely interesting and rare advertising sgraffiti within the bay windows of staircases in blocks numbers 28, 30, 32, 36,⁵¹ the walls of two pre-war tenement houses at numbers 20/1 and 203 reveal two murals: *Country harvest* (1976, by Dorota and Jerzy Łabanowski),⁵² and *Dove of peace* (1976, also by Dorota and Jerzy Łabanowski),⁵³ with their characteristic, free composition and dynamic, abstract backgrounds. What is particularly striking, however, is the juxtaposition of the works constituting the main subject of the present considerations with the decorations at the Sienkiewicza street location, where, with the exception of the mosaic with owl heads at number 24 (1970s, by Antoni Szymaniuk),⁵⁴ figural motifs, such as the signs of the zodiac or astronomical theme at number 18 (1977, by Georgi Andreev⁵⁵) have been either significantly limited and subordinated to abstract compositions or do not appear at all, giving way to abstraction that we could almost associate with op-art, as in the case of decorations on the building at number 6 (1977, by Sławomir Turczyński⁵⁶) (see: Fig. 18).

The choice of different stylistic means in the realizations within Kościuszko Square undoubtedly signifies an attempt to refer to the historical character of the place, and makes us seek analogies in other decorations of this type created after 1945 in the rebuilt old town districts of various Polish cities. The earliest decorating efforts – as early as the first half of the 1950s – were launched in the Main Town in Gdańsk (1953–1954),⁵⁷ in the Old and New Town in Warsaw (1953–1957),⁵⁸ in the Old Market Square in Poznań (1955),⁵⁹ and in the Market Square in Lublin (1954). In the 1960s and 1970s, the Old Town in Olsztyn followed suit,⁶⁰ as did the Kościuszko Square in Białystok.

In Gdańsk, loosely juxtaposed motifs referring to the Renaissance art were particularly popular, including both ornaments with historicizing forms, and depictions of distinguished figures of that era – Donatello, Dante, or Shakespeare.

51 Their author was Antoni Szymaniuk. The advertising was for the WPTO clothing company. Only two pieces, at blocks number 28 and 30 at Piłsudski Avenue have survived to this day; others were painted over during thermo-modernisation works in 2012. See: *Sgraffita bez styropianizacji. Aleja Piłsudskiego*, "Gazeta Wyborcza Białystok", 14 marca 2012, <<https://bialystok.wyborcza.pl/bialystok/7,35241,11344359,sgraffita-bez-styropianizacji-aleja-pilsudskiego.html>> (accessed on 1.12.2021).

52 M. Pietruszko, *Artystyczne drapanie*, p. 74.

53 Ibidem.

54 Ibidem, p. 71.

55 Ibidem, p. 72.

56 Ibidem.

57 Iconography and history of the decorations was discussed by Jacek Friedrich (*Odbudowa Głównego Miasta w Gdańsku w latach 1945–1960*, Gdańsk 2015, pp. 194–236).

58 P. Giergoń, *Mozaika Warszawska. Przewodnik po plastyce w architekturze stolicy 1945–1989*, Warszawa 2014, pp. 42–57.

59 J. Bielawska-Paczyńska, *Powojenny wystrój plastyczny Starego Rynku w Poznaniu*, in: *Polichromie i sgraffita*, pp. 195–208.

60 More information about post-war reconstruction and decoration of the Old Town in Olsztyn, see: "Olsztyński Rocznik Konserwatorski", 3: *Odbudowa i dekoracje Starego Miasta*, 2016–2017.

18. Building at No. 6, Sienkiewicza street. Photo by Gabriela Citko
→ see p. 187

Among the portrayed people there were also representatives of Polish culture, not only of the Renaissance era – Mikołaj Kopernik, Jan Kochanowski, and Helena Modrzejewska, as well as a group of feasting nobles. Furthermore, maritime themes were also featured, referring to the port traditions of the city.

As in Gdańsk, also in Lublin, Renaissance ornamentation and depictions of outstanding personages were used – in this instance mostly related to the history of the city, for instance: Jan of Lublin, Biernat of Lublin, Sebastian Klonowic, Wincenty Pol, and Ignacy Kraszewski.

Portraits of people important to local and national history and culture can also be found in Warsaw's Old Town, where Hugo Kołłątaj, Piotr Skarga, and Antoni Magier have been portrayed, accompanied also by legendary figures and creatures, such as the Warsaw basilisk. The other representations, however, follow a slightly different theme: bourgeois, hunting, idyllic, and anecdotal motifs prevail. By contrast, the decorations of the buildings in the New Town are unusual, characterized by a much freer composition, which often spills over the entire façades, and an unusual selection of themes, including a musical nocturne (on the building at number 8 in Mostowa street).

Bourgeois scenes, as well as fantasy and astrological themes are also present in the Old Market Square in Poznań. The decoration of the seat of the Archaeological Museum is particularly interesting, as it refers to the function of the building, and presents the image of the Poznań castle.

The most recent analogy, with a similar time of creation, is found in the decorations of Olsztyn's Old Town, which differ from the above-mentioned examples due to their more simplified form, often reminiscent of cut-outs transferred to the wall. Having said that, the subject matter of the representations is traditional – there are still themes drawn from history, even if their interpretation becomes even more casual or free-style. The portrayals of figures of merit for the region – such as Mikołaj Kopernik or Michał Kajka – still play an important role in the decoration program. Also present are references to local landscapes, nature, and tourism – in the form of reliefs with deer and birds in the gateway at number 11/16 in Staszica street, or a sgraffito frieze with motifs such as tents, sailboats, forests, and castles, located on the façade of the tenement house at number 6 in Staromiejska street. Finally, folk motifs are featured as well – for example, figures in folk costumes at number 2/5 in Staromiejska street.

Although the above-mentioned sets of decorations were created in different places and at different times, it is possible to capture the themes common to all, such as also appear in Białystok. Among those are portrait busts, most typically enclosed in tondi or in oval fields with decorative frames. However, the selection of the characters portrayed varied – in Gdańsk and Warsaw, persons of special importance for Polish or even European history were featured, while in Lublin, and later also in Olsztyn and Białystok, it was mostly the people who went down in the history of the particular city and the region that were thus commemorated. Clear references to a given place, however, can be seen in all projects – they take the form of the abovementioned representations of important local characters, or visual references to legends related to the city, or local fauna and flora, which in Białystok is particularly visible in the case of the polychrome decoration on the tenement house at number 1 in Lipowa street, where the bison is represented, a symbol of the Białowieża Primeval Forest.

In each of the presented groups of artworks, one can also discern historicizing elements, such as ornaments or representations of historic costumes. The later the creation, the more freely these motives are treated, and they become increasingly simplified with time. Whereas in the decorations of the Main Town in Gdańsk you can see quotes from Verrocchio,⁶¹ and the aforementioned Renaissance ornaments, and the tenement house at number 27 in Warsaw's Old Town Square is decorated with a sgraffito with a Slutsk sash, in the case of Białystok and Olsztyn decorations we would sooner speak about the impression of historicity, manifested in various references, such as, for example, characters' costumes or ornamental cartouches.

Finally, similarities between the Białystok decorations and earlier projects here mentioned are also noticeable in the placement and the arrangement of decorations on the façades. In the case of most of the discussed works, the ground floor of the building remains devoid of ornament,⁶² whereas its upper parts are covered with decorations, usually subordinate to architectural divisions. This also applies to the monuments that are the subject of this article; furthermore, the decorations are sometimes not merely subordinate to the divisions within the façade (e.g. at number in Lipowa street and number 13 in Kościuszko Square), but even seek to imitate them, for instance as in the building at number 5A in Kościuszko Square.

In conclusion, it should be emphasized that the discussed decorations at Kościuszko Square in Białystok, due to the numerous similarities resulting both from the choice of subject matter and the way of presentation, should be included among a series of similar sets of artworks created in the centres of Polish cities rebuilt after the World War II. Since the Białystok one is the latest of that series, the previous ones naturally provided a model for the works implemented here. In addition to a number of similar motifs, we can also indicate some features that are characteristic and unique to Białystok specifically, such as representations of the city's history through coats of arms related to various historical periods, or the history of the Polish army related via the presentation of various types of military headgear. Despite the fact that in each of the older sets of decorations there are elements referring to history, unlike in the case of the Podlasie implementation, they are usually of a more literal, narrative character. Nevertheless, the Białystok set, like the other examples here mentioned, undoubtedly fits in with the nature and content of the project in the broader concept of the post-war reconstruction of city centres. ●

61 J. Friedrich, *Odbudowa*, p. 214.

62 Among the exceptions is a part of the decoration of Piwna street in Warsaw's Old Town.